

UDK: 316.36.

Maxbuba TUROBOVA.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti o'qituvchisi

E-mail: sh.turobov@gmail.com

Qarshi davlat universiteti professori, psixologiya fanlari doktori (DSc) M.X.Fayziyeva taqrizi asosida

OILAVIY HAYOTGA TAYYORLIKNING IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK TAHLILI

Аннотация

Maqolada oliy ta'lim muassasalarida talabalarning oilaviy hayotga tayyorlikning ijtimoiy-psixologik tahlili keltirilgan. Talabalar oilaviy totuvligini saqlashi uchun O'zbekiston Respublikasida qabul qilingan me'yoriy huquqiy hujjatlar, nikohlar va ajrimlar hamda ularning sabablari o'rganildi. Oilaviy hayotga tayyorlikning yakuniy, kognitiv xulq-atvor mazmuniy komponenti, irodaviy o'z-o'zini boshqarishni tadqiq etish so'rovnomasi, shaxs yetukligi test-so'rovnomalari va Spirmenning noparametrik mezoni bo'yicha kompleks psixodiagnostik kuzatuv natijalarining korrelyatsion tahlili o'tkazilgan. Oilaviy hayotga tayyorlikning ijtimoiy-psixologik tahlili bo'yicha xulosa va takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: Tahlil, oilaviy hayot, nikoh, huquq, oila, psixologiya, oilaviy munosabat, turmush, psixodiagnostik kompleks, talaba.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ГОТОВНОСТИ К СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ

Аннотация

В статье представлен социально-психологический анализ готовности студентов высших учебных заведений к семейной жизни. Изучены нормативные правовые документы, принятые в Республике Узбекистан для сохранения семейного благополучия студентов, а также браки и разводы и их причины. Проведен корреляционный анализ комплексного психодиагностического наблюдения по непараметрическому критерию Спирмена, включающий исследование когнитивно-поведенческого содержательного компонента готовности к семейной жизни, анкету на изучение волевой саморегуляции и анкету-тест личной зрелости. Даны выводы и рекомендации по социально-психологическому анализу готовности к семейной жизни.

Ключевые слова: Анализ, семейная жизнь, брак, право, семья, психология, семейные отношения, брак, психодиагностический комплекс, студент.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF READINESS FOR FAMILY LIFE

Annotation

The article presents a socio-psychological analysis of students' readiness for family life in higher education institutions. Normative legal documents adopted in the Republic of Uzbekistan for maintaining family harmony among students, as well as marriages and divorces and their causes, were studied. A correlation analysis of the results of a comprehensive psychodiagnostic observation using Spearman's nonparametric criterion was conducted, which included the final cognitive-behavioral substantive component of readiness for family life, a survey on volitional self-regulation, and a personality maturity test-questionnaire. Conclusions and recommendations on the socio-psychological analysis of readiness for family life are provided.

Key words: Analysis, family life, marriage, law, family, psychology, family relationships, marriage, psychodiagnostic complex, student.

Kirish. Jahon xalqlari hayotida muhim o'rin tutuvchi oilaviy qadriyatlar hamda oiladagi ijtimoiy psixologik muhit, er-xotin munosabatlari, oilaviy nizolarning kelib chiqishi, ajrim muammolarini o'rganish jamiyat taraqqiyoti davomida keng ilmiy jamoatchilik tomonidan o'rganilishini taqozo qilmoqda. Oila va nikohning ma'naviy-psixologik asoslari, oilaviy hayotga psixologik tayyorlik shuningdek, oilaviy munosabatlarda xulq-atvorni tartibga solish haqidagi g'oyalari tizimini shakllantirish dolzarb ehtiyojdir.

Shunday ekan, oilaviy munosabatlar, oiladagi shaxslararo munosabatlarning ijtimoiy-psixologik ta'siri hamda oilaviy hayotga psixologik tayyorlikni kompleks o'rganish, ularning hali yaxshi o'rganilmagan jihatlari ilmiy tadqiq qilish jiddiy ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston yoshlarini oilaviy hayotga tayyorlash, oila va nikoh haqida adekvat tasavvurlarning demografiya sohasida mavjud jiddiy vaziyat sharoitlarida shakllantirish dolzarb muammo hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoniga [1] muvofiq yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash markazlari tashkil etishni kengaytirish borasidagi ishlar yangi sifat bosqichiga ko'tarildi. Shu nuqtai nazardan, respublikamizda oilaga va birinchi navbatda, oilaviy hayotga tayyorlashning zarurligiga davlat ahamiyati darajasida e'tibor qaratilib, zamonaviy oilani mustahkamlash va rivojlantirish masalalari bo'yicha fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlar olib borish, oilalarda ma'naviy-axloqiy

muhitni yaxshilash kabi jihatlarga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori [2] va "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoni [3] va ushbu faoliyat tizimiga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda muayyan darajada xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ibn Sinoning pedagogik va psixologik qarashlari ijtimoiy asosda qurilgan bo'lib, uning "Tadbiri manzil" asarida oilaviy munosabat masalalariga e'tibor qaratilgan. Axloqiy tarbiya masalalarida alloma oilaning o'rnini alohida ta'kidlagan. Oila va oilaviy munosabatlarni shakllantirishda erkaklar va ayollar hislatlariga alohida to'xtalib o'tgan va oila mustaqilligini ta'minlashda ularning ahamiyatini asoslagan [4].

Tadqiqotchi E.G'.G'oziyevning fikricha, "Shaxs ulg'ayib, voyaga yetib, jamiyatga manfaati tegadigan bo'lgan sharoitda uning oilaviy hayotida ham salmoqli iz qoldiradi. Shu jihatdan jamiyat shaxs uchun tarbiyachi hamdir" [5].

Oilada huquq va huquqiy madaniyatni rivojlantirish borasida qator tadqiqotlar olib borgan tadqiqotchilar H.D.Norqulov va Sh.S.Jumanovlar fikricha, "Oila huquqi nikoh tuzish tartibi va shartlari, nikohning tugatilishi, nikohning haqiqiy emasligi, oilada er va xotin o'rtasida, ota-ona bilan bolalar o'rtasida, oilaning boshqa a'zolari o'rtasida kelib chiqadigan shaxsiy va mulkiy munosabatlar, farzandlikka olish, vasiylik va

homiylık, bolalarnı oilaga tarbiyaga olish tufayli kelib chiqadigan munosabatlar, fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish tartıblarini belgilaydigan huquqiy normalar yig'indisidan iborat" [6] -deb, ta'rif berishadi. Yoshlarda huquqiy ongning rivojlanishi oila mustahkamligining omillaridan biri ekanligi haqidagi g'oyani ilgari surishadi.

Dunyo miqyosida tug'ilishning keskin kamayib ketishi va turmush qurish yoshining kechikishi mamlakatlarning bu boradagi siyosatini qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Jumladan, Rossiyalik tadqiqotchilar fikricha, "Oila va nikohga bo'lgan qiziqishning ortishi bir qator sabablarga bog'liq. Tuzilgan nikohlarning uchdan bir qismi yaroqsiz bo'lib chiqishi, tug'ilish muammosi munosabati bilan nikohni mustahkamlash va aholining nikoh tuzilmasini takomillashtirish masalasi hal qiluvchi davlat ahamiyatiga molik siyosat bo'lib bormoqda. Oila ichidagi munosabatlar mexanizmlarini o'rganmasdan turib, bunday muammolarni hal qilish mumkin emas" [7]- deb, fikr bildirishgan.

Amerika qo'shma shtatlarida bakalavriat ta'lim yo'nalishiga o'qishga kirayotgan oilali talabalar soni ortib bormoqda. Tadqiqotchilar D.Meehan va C.Negyalar fikricha, "Turmush qurgan talabalar turmush qurmagan talabalarga nisbatan oliy ta'lim muassasalari talablariga moslashishda o'rtacha qiyinchiliklarga duch kelishgan. Oila a'zolari, do'stlar va turmush o'rtoq tomonidan qo'llab-quvvatlash bo'lsa ham, ularning ta'lim muassasasiga moslashishni yaxshilash imkoniyati yetarli bo'lmadi" [8]-deb, fikr bildirishadi va bu jarayonlarda ta'lim muassasasi psixologlarining o'rni beqiyosligini ta'kidlashadi.

Xorij olimlaridan oila ba oilada shaxsning shakllanishi haqida T.T.Sorokina [9] va O.A.Karabanova [10], oilaviy hayotga tayyorlik shakllanishiga ota-ona oilasining ta'siri haqida O.L.Shilova [11], yosh er-xotinlarning oilaviy hayotga ijtimoiy moslashuvi haqida D.Karder [12] va oilaviy hayotga tayyorlik va uning psixologik mohiyati ochib berilgan xususida X.Raximzodalar [13] tadqiqot olib borishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda quyidagi usullar qo'llanildi: B.S.Kruglovning qadriyat orientatsiyalari I-jadval

Spirmenning noparametrik mezoni bo'yicha kompleks psixodiagnostik kuzatuv natijalarining korrelyatsion tahlili (n=288)[1].

Taqqoslash ko'rsatkichlarining nomlari	Spearman R p<0,05 korrelyatsiya koeffitsienti
Birinci mazmuniy komponent koeffitsenti (Mkk) va yosh	-0,306
Birinci mazmuniy komponent koeffitsenti (Mkk) va ta'lim bosqichi	-0,304
Yosh va sevgi (B.S. Kruglovning qadriyat orientatsiyalari shakllanganligini aniqlash metodikasi)	-0,823
Ta'lim bosqichi va sevgi (B.S. Kruglovning qadriyat orientatsiyalari shakllanganligini aniqlash metodikasi)	-0,612
Ta'lim bosqichi va baxtli oilaviy hayot (B.S. Kruglovning qadriyat orientatsiyalari shakllanganligini aniqlash metodikasi)	0,641
Yosh va baxtli oilaviy hayot (B.S. Kruglovning qadriyat orientatsiyalari shakllanganligini aniqlash metodikasi)	0,906
Ikkinchi mazmuniy komponent koeffitsenti (Mkk) va yosh	0,184
Ikkinchi mazmuniy komponent koeffitsenti (Mkk) va ta'lim bosqichi	0,185
Nizo darajasi (O.L.Goncharovning nizo darajasi namoyon bo'lishining ekspress-diagnostik so'rovnomasi) va yosh	0,399
Nizo darajasi (O.L.Goncharovning nizo darajasi namoyon bo'lishining ekspress-diagnostik so'rovnomasi) va ta'lim bosqichi	0,606
Uchinchi mazmuniy komponent koeffitsenti (Mkk) va yosh	-0,249
Ikkinchi mazmuniy komponent koeffitsenti (Mkk) va ta'lim bosqichi	-0,208
Oilaviy hayotga tayyorlik rivojlanish darajasi (Tk) va yosh	-0,131
Oilaviy hayotga tayyorlik rivojlanish darajasi (Tk) va ta'lim bosqichi	-0,131

Spirmen (Spearman)ning noparametrik mezoni bo'yicha kompleks psixodiagnostik kuzatuv natijalarining korrelyatsion tahlili o'z mohiyatiga ko'ra talabalarining yoshi, ta'lim bosqichining oshishi ularning oilaviy hayotga tayyorligini rivojlantirish darajasiga ijobiy ta'sir qilmasligini isbotladi ($r = -0,30$; $r = -0,24$; $r = -0,13$ $p < 0,050$).

Oilaviy hayotga tayyorlikning shaxslararo-emotsional mazmuniy komponenti va talabalar yoshi, ta'lim bosqichi o'rtasidagi aniqlangan korrelyatsion aloqalarda ($r = 0,18$; $p < 0,050$) talabalarining yoshi va muvofiq ravishda ta'lim bosqichining oshishi bilan rivojlanib boradi shuningdek, ta'lim bosqichining tarkibiy qismi sifatida nizo darajasi ko'rsatkichlari o'rtasidagi aniqlangan ahamiyatli ijobiy korrelyatsion aloqa yotadi (O.L.Goncharovning nizo darajasi namoyon bo'lishining ekspress-diagnostik so'rovnomasi) ($r = 0,39$; $r = 0,60$; $p < 0,050$). Ya'ni nizo darajasi yosh va ta'lim bosqichining oshishi bilan

shakllanganligini aniqlash metodikasi; M.Snaydarning muloqotda o'z-o'zini nazorat qilishni baholash so'rovnomasi; V.V.Boykoning shaxslararo muloqotda emotsional to'siqlarni aniqlash so'rovnomasi; A.V.Karpovning refleksivlik rivojlanishi darajasini aniqlovchi so'rovnomasi; O.L.Goncharovning nizo darajasi namoyon bo'lishining ekspress-diagnostik so'rovnomasi; A.V.Zverkov, Ye.V.Eydmanlarning irodani boshqarishni tadqiq etish so'rovnomasi; Yu.Z.Gilbuxning shaxs yetukligi test-so'rovnomasi.

Tahlil va natijalar. Olib borgan tadqiqotlarimiz natijalariga ko'ra 2023 yilda mamlakatimizda 283,8 mingta nikoh qayd etilgan va 2020 yilning mos davri bilan taqqoslaganda 13,0 ming birlikka kamaygan. Qayd etilgan nikohlarning o'rtacha yoshi erkaklarda 27 yoshni va ayollarda 22,2 yoshni tashkil etgan. Ajralishlar soni esa 49,2 ming birlikni tashkil etib, ularning 50 foizi farzandsiz nikohdan ajralishgan [14].

Tadqiqotlarimiz oilaviy hayotga tayyorlikning yakuniy, kognitiv-xulq-atvor mazmuniy komponentini tadqiq etish A.V.Zverkov, E.V.Eydmanlarning irodaviy o'z-o'zini boshqarishni tadqiq etish so'rovnomasi va Yu.Z.Gilbuxning shaxs yetukligi test-so'rovnomalari bo'yicha kuzatuvlariga asoslandi. Tayyorlangan umumlashtiruvchi mexanizmi qo'llash orqali olingan psixodiagnostik natijalar talabalarining aksariyatida (85,1 %, 245 nafar) tayyorlikning kognitiv-xulqiy mazmun komponenti darajasi o'rtadan past darajada rivojlangan. Talabalarining 11,4% (33 nafar)da o'rganilgan xususiyatning o'rtacha rivojlanish darajasi aniqlandi. O'rtadan yuqori va past daraja 0,7 % (2 nafar) va 2,8 % (8 nafar) talabada aniqlandi.

Tadqiqotda oilaviy hayotga tayyorlikning mazmuniy komponentlarini o'rganish talabalarining oilaviy hayotga tayyorligini shakllanligining hozirgi holatini aniqlash imkonini berdi. Tadqiqotda ishtirok etgan aksariyat talabalarda (55,6 %, 160 nafar) oilaviy hayotga tayyorlik darajasi o'rtadan past va 44,4 % (128 nafar) talabada ushbu belgi o'rta darajada rivojlangan. Shunga ko'ra, oilaviy hayotga tayyorgarligi past, o'rtadan yuqori yoki yuqori darajada bo'lgan talabalar aniqlanmadi.

tushib boradi, talaba-yoshlar, odatda, kam ziddiyatli bo'lib boradilar.

Bundan tashqari, talabalarda yoshi va unga muvofiq ravishda ta'lim bosqichining oshishi bilan hayot qadriyatlarini kabi sevgi ham o'z o'rnini yo'qotadi, hayot rejalarida ularning ahamiyati tushib boradi ($r = -0,82$; $r = -0,61$ $r < 0,050$ da), baxtli oilaviy hayot esa yosh va ta'lim bosqichining oshishi bilan hayotiy qadriyat sifatida ularning uzoq istiqbolini aks ettiruvchi hayotiy qadriyat sifatida ahamiyati ortadi ($r = 0,64$; $r = 0,90$ $p < 0,050$).

Olingan empirik natijalar o'tkazilgan tadqiqotning yuqori ahamiyatga egaligini yana bir bor tasdiqlaydi va rivojlanishning hozirgi holatini hisobga olgan holda oilaviy hayotga tayyorlikni shakllantirish va rivojlantirishning samarali yo'llarini dolzarblashtiradi.

Xulosa va takliflar. Turmush qurayotgan talabalarni oilaviy munosabatlarga tayyorlash ijtimoiy-psixologik jihatdan

murakkab va ko'p qirrali jarayon hisoblanadi. Tadqiqot davomida aniqlangan asosiy xulosalar shuni ko'rsatadiki, talabalarning oilaviy hayotga tayyorligi darajasi ko'plab omillar, jumladan, shaxsiy xususiyatlar, ijtimoiy ko'mak va ta'lim jarayonidagi tizimli yondashuvlar bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu tadqiqotda talabalarning oilaviy hayotga tayyorligini baholash mezonlari ishlab chiqilib, ularga mos ravishda psixodiagnostik komplekslar yaratildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, talabalarning

oilaviy hayotga tayyorligi darajasi ularning ijtimoiy-psixologik xususiyatlariga ko'ra farqlanadi va bu darajani oshirish uchun ko'plab omillarni hisobga olish zarur.

O'rganilgan me'yoriy-huquqiy hujjatlar va statistik ma'lumotlar, shuningdek, xorij va mahalliy olimlar tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar oilaviy hayotga tayyorlikning rivojlanishiga ko'maklashadigan amaliy chora-tadbirlar va tizimli yondashuvlarni qo'llash zarurligini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 2 fevraldagi "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5325-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 27 iyundagi "O'zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PQ-3808-son Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni.
4. Abu Ali ibn Sino. Tadbir ul-manzil. Muhammad Najmiy Zinjoni tarjimasi. – Tehron: Eron Milliy kutubxonasi, 1902. – 111 b.
5. G'oziyev E.G. "Sotsial psixologiya". – Toshkent: Noshir, 2012. -316 b.
6. Norqulov Husniddin Do'sbekovich, Jumanov Sherzod Salayevich. Oilada g'oyaviy va huquqiy tarbiya masalalari. "Oila huquqining dolzarb masalalari" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami. – Toshkent: "Mahalla va oila nashriyoti", 2021. – 162 b.
7. Потемкина К.В., Шестеро Ю.В. Психологическая готовность к семейной жизни юношей и девушек студенческого возраста // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2017. – Т. 12. – С. 38–44. – URL: <http://e-koncept.ru/2017/770220.htm>.
8. Meehan, D., & Negy, C. (2003). Undergraduate Students' Adaptation to College: Does Being Married Make a Difference? *Journal of College Student Development* 44(5), 670-690. <https://doi.org/10.1353/csd.2003.0055>.
9. Сорокина Т.Т. Становление личности в семье. - Минск: Новое знание, 2010. - 152 с.
10. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: Учеб. пособие. М.: Гардарики, 2005. – 320 с.
11. Шилова О.Л. Мотивация вступления в брак и ее влияние на кризис будущей семьи // Вопросы психологии. - 2005. - №2. - С. 34-37.
12. Кардер Д. Семейные секреты, которые мешают жить / Дейв Кардер и др. - М.: Триада, 2016. - 464 с.
13. Рахимзода Х. Влияние социальных институтов воспитания на подготовку старшеклассников к семейной жизни: Дис д-ра пед. наук: 13.00.01: Душанбе, 2002 - 324 с
14. https://stat.uz/img/demografiya-press-reliz-26_01_2024-uzb.pdf